
K některým problémům vývoje sovětské psychologie

Dr. HANA PEŠINOVÁ CSc.

Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV, Praha

I.

Tak jako všechna odvětví hospodářského, společenského a kulturního života nevznikla ani sovětská psychologie najednou po revoluci na základě úplného zničení starých předrevolučních hodnot, ale naopak musela vycházet z toho dědictví, které zde bylo nahromaděno předcházejícími pokoleními. Jak se ukázalo, vtisklo toto dědictví i specifiku dané vědní oblasti.

Sovětská psychologie dostala do vínku především výsledky práce I. M. Sečenova (1829—1905), který první v dějinách vědy (1863) začal experimentálně zkoumat mozkovou činnost a zdůvodnil tak reflexní podstatu psychické činnosti. Specifický charakter sovětské psychologii určily práce I. P. Pavlova (1849—1936), který rozvinul Sečenovovy myšlenky a experimentálně odhalil základní zákonitosti mozkové činnosti u zvířat a u člověka. Sečenovovy myšlenky se uplatnily nejenom v pracích fyziologických, ale i psychologických. P. F. Lesgaft (1837—1909) využil některých jeho názorů při řešení problému temperamentu a charakteru člověka. Velkým přínosem se staly práce N. N. Langeho (1858—1921), věnované otázkám vnímání a problematice pozornosti, paměti a myšlení. Konec 19. a začátek 20. století je charakterizován velkým rozmachem psychologie. V. M. Bechtěrev (1857—1927) založil roku 1886 první experimentální psychologickou laboratoř v Kazani, kde se zabýval především fyziologickými základy psychologie. Postupně vznikaly další experimentální laboratoře v Petrohradě, Oděse, Charkově, Kyjevě aj. V Moskvě byl roku 1912 založen první psychologický ústav, který se stal svým rozsahem v té době jedním z největších na světě. Ředitelem byl jmenován G. I. Čelpanov (1862—1936). Otevřením tohoto ústavu bylo umožněno široce rozvinout experimentální psychologii a vychovat v něm přední sovětské psychology. V té době také vznikla řada experimentálních prací. A. F. Lazurskij (1877—1917) se věnoval především problematice psychologie osobnosti; zavedl do ruské psychologie tzv. »přirozený experiment«, umožňující provádět psychologické výzkumy v přirozených podmínkách. Experimentální práci v oblasti vývojové a pedagogické psychologie prováděl A. P. Něčajev (1870—1948) a řada

dalších psychologů. Bylo vydáváno značné množství psychologických časopisů (Voprosy filosofii i psichologii, Voprosy izučeniija i vospitaniija ličnosti, Knižka pedagogičeskoj psichologii, Psichologija i děti aj.). V období od r. 1906 do r. 1916 bylo v Rusku svoláno celkem pět všeruských psychologických sjezdů. Mezi ruskými psychology však zdaleka nebylo jednotného stanoviska k nejzákladnějším otázkám psychiky člověka a jejího zkoumání. Mnozí představitelé psychologie byli v zajetí idealistických názorů a obhajovali subjektivní introspektivní psychologii. Tento idealistický psychologický názor byl soustředěn především v Moskevské psychologické společnosti. Jiní tehdejší psychologové (Lange, Něčajev, Lazurskij aj.) polemizovali s pojetím introspekce jako jediné metody zkoumání psychiky, přesto však do jejich názorů pronikaly dualistické tendence a filosofie psychofyzického paralelismu. Velkou úlohu v boji s idealismem sehrál V. M. Bechtěrev, který se však v důsledku nekompromisního postoje k introspektivní psychologii a v prosazování materialistického pojetí psychiky dostal na posice vulgárně materialistické tím, že ztotožňoval psychologii s reflexologií.

Ostrá polemika na předrevolučních sjezdech, obzvláště na posledních třech, vzbuzuje zájem ještě dnes, především u pedagogů a pedagogických psychologů. Potvrzují to jejich názvy: sjezdy experimentální pedagogiky. Toto označení mělo hlubší význam. Jejich jednání bylo zaměřeno na nové hnutí v psychologii a v pedagogice. Byl to zvýšený zájem o individuální psychologii, o měření schopností, přenesený ze západní psychologie. Středem pozornosti ruské pedagogické a psychologické veřejnosti v předrevoluční době se stala pedagogická a psychologická diagnostika. Přívrženci diagnostiky viděli její přínos v tom, že se snažila poznávat myšlení, city a jednání individua v určitých podmínkách a zároveň předvídat tyto psychické funkce v jiných podmínkách.¹⁾

Na sjezdech byly posuzovány především testové metodiky. Zastáncem tohoto hnutí byl petrohradský psycholog A. P. Něčajev, který jako jeden z prvních aplikoval Binetovy testy na ruské děti.

Největší zájem a diskusi vyvolaly na sjezdech referáty G. I. Rossolima (1860—1928) o jeho metodě zkoumání »psychologických profilů«.

V diskusi k těmto testovým metodám se vyjasňovaly základní otázky psychologie, jako je např. úkol psychologie, její výzkumné metody aj.

Materialistická psychologie, rodící se hluboko v předrevolučních ruských a ukrajinských laboratořích, musela překonat řadu složitých problémů. Byl to především biologizující směr psychologie, hájený Bechtěrevem, na druhé straně zdatný a silný čelpanovský subjektivismus, a konečně přeceňování sotva se rodících diagnostických testů individuální psychologie, vzniklých a široce se rozvíjejících na Západě.

II.

Velká říjnová socialistická revoluce znamenala pro dosavadní psychologii velký zlom. Boj za její materialistickou a dialektickou základnu se stal uvědomělým. Vytvořit novou marxistickou psychologii nebylo však možno najednou.

¹⁾ Viz. G. I. Čelpanov, *Sovremennaja individualnaja psichologija i jejo praktičeskoje značenije*. Sb. Psichologija v škole, Moskva 1912.

Sledujeme-li první kroky boje za novou psychologii, vidíme, jak nejednotná byla tato snaha. V přístupech se odrážely směry vytvořené ještě v době předrevoluční. Jejich překonání se protáhlo téměř až do dnešní doby.

Prvních pět let sovětské psychologie je charakterizováno ostrým ideologickým bojem především mezi Čelpanovem a zastánci marxistické psychologie. Idealistická psychologie se jen tak lehce nevzdala. V diskusích o aplikaci marxismu na psychologii např. Čelpanov tuto možnost úplně popíral. Přešel k obhajobě experimentální psychologie, která má zůstat netendenční a čistá. Ujasnit si a odmítnout jeho názor nebylo v té době jednoduché.

Mezi první psychology, kteří uváděli marxismus do psychologie, se zařadil P. B. Blonskij (1884—1941) a zvláště pak K. N. Kornilov (1879—1957). Na 1. ruském sjezdu psychoneurologů (1923) přednesl Kornilov první projekt marxistické psychologie a jejích metod na základě dialektického materialismu. O rok později na 2. sjezdu v dalším referátu zdůraznil nutnost nezabývat se pouze problémy psychologie individuální, ale rozvíjet i psychologii sociální, jež by vycházela z historického materialismu. Tato vystoupení byla ovšem pouze proklamativní, bez konkrétního návrhu na realizaci. Sám Kornilov, který se jako první hlásil k marxistickým psychologům a hájil dialektický a historikomaterialistický přístup ke zkoumání psychických jevů a ostře bojoval proti Čelpanovovým názorům, stál na pozicích reaktologie,²⁾ tj. směru, který zkoumal psychiku vyšších živočichů a člověka z hlediska reakcí na vnější podněty bez ohledu na vnitřní procesy a sociální prostředí. Zásady marxistické psychologie, o nichž hovořil, mohl ve své psychologii jen stěží uplatňovat.

Sovětská psychologie musela překonávat ještě další směr, který nebyl daleko od kornilovovské reaktologie. Byla to Bechtěrovova reflexologie. Ústřední myšlenkou reflexologické psychologie bylo popírání existence vědomých psychických aktů, jež by neměly dříve nebo později nějaký objektivní projev. Předmětem psychologického výzkumu měl být tento psychický projev, kterým reflexologové rozuměli všechny reflexy, které se uskutečňovaly v mozkové kůře. Tato koncepce natolik biologizovala psychologii, že vymýtila tradiční psychologické pojmy (např. pozornost, paměť aj.) a zaměňovala je termíny fyziologickými (soustředění, stopy).

Filosofická neujasněnost vztahu sociálního a individuálního vedla k hlubokým omylům této biologizující psychologie, která nabyla zvláště po jmenování Kornilova ředitelem moskevského psychologického ústavu (1923) silných pozic. Jedním z nejdůležitějších nedostatků této koncepce bylo, že nemohla odhalit sociální podstatu lidské psychiky, vědomí člověka, i když se o to snažila.

Řešení tohoto úkolu zůstalo na úrovni obecných úvah. Jestliže zastánci reflexologie přistupovali ke konkrétnímu řešení, nabývaly úkoly absurdnosti. Příkladem může být téma výzkumného úkolu moskevského psychologického ústavu z let 1927—28: Sledování psychických zvláštností moskevského proletariátu metodou měření rychlosti a síly reakcí a roz-

²⁾ Termín reaktologie zavedl sám Kornilov. Viz *»Учение о реакциях человека с психической точки зрения«, 1922.*

sahu paměti. O výsledcích tohoto výzkumu se však nikde nedočteme.

Vedle Kornilovova boje za novou psychologii, v němž se sám Kornilov dopouštěl chyb, začínají vystupovat noví, mladí psychologové, jako např. L. S. Vygotskij, který se stal v 30. letech jedním z nejvzdělanějších a nejplodnějších sovětských psychologů.

III.

Zásadní nedostatek biologizujících tendencí v počáteční sovětské psychologii překlenul L. S. Vygotskij, když zároveň kritizoval západní subjektivistické pojetí lidské kultury jako procesu nezávislého na dějinách společnosti. L. S. Vygotskij v teorii »kulturně historického vývoje lidské psychiky« ukázal, že základem duševního vývoje je materiální praktická činnost člověka a jeho řečová komunikace. Vlastní psychiku člověka chápal pak na jedné straně jednak jako funkci, jednak jako vlastnost specificky organizované materiální podstaty. Na druhé straně však specifiku duševna člověka nelze podle něho odhalit pouze v biologické podstatě, v nezávislých zákonitostech duševních procesů, nýbrž v souvislosti s výzkumem historie lidstva, historie společnosti. Klíč k řešení problematiky společenské podmíněnosti lidské psychiky viděl Vygotskij v aplikaci genetického přístupu k psychologickým faktům. Genetickou metodu potom chápal jako zkoumání konkrétních psychických procesů v jejich historickém, ontogenetickém a funkčním vývoji.

Rozpracováním vztahu zrání a vývoje dítěte přispěl pak zásadně k řešení nejsložitějších otázek, které dodnes nejsou vyřešeny.

Vygotskij při jejich objasnění důsledně vycházel ze své koncepce. Proces přetváření psychických funkcí dítěte je podle něho výsledkem postupného osvojování určitých způsobů jednání, jež se vytvořily historicky. Hovoří o tzv. přerůstání čistě biologicko-fyziologických funkcí ve funkce psychické. Tak např. prvotní »biologická« (naturální) paměť se přenáší v paměť zprostředkovanou, záměrnou, stává se z ní paměť logická. Podobnou změnou procházejí i ostatní funkce lidské psychiky. Vývoj tedy probíhá dvěma směry — jednak ve směru zrání (tj. rozvoj »naturálních« [biologických] forem psychických funkcí), jednak ve směru rozvoje tzv. »kulturních« forem, jež se uskutečňují pod vlivem osvojování různých prostředků a způsobů chování vytvořených historickým vývojem a představujících elementy lidské kultury. V přecenění této myšlenky se však dopustil podle našeho názoru chyby v tom smyslu, že tento rozvoj rozkládal geneticky (zatímco biologická paměť se u dítěte rozvíjí v předškolním věku, logická až ve školním). Dialekticky nelze tento vývoj jednotlivých funkcí věkově rozdělit, když již např. osvojování jazyka mění přirozený vývoj dítěte na zprostředkovaný proces od nejútlejšího dětství.

Další důležitá myšlenka L. S. Vygotského o tom, že všechny vyšší psychické funkce jsou podstatou interiorizovaného (zvnitřněného) vztahu sociálního řádu a tvoří základ sociální kultury osobnosti, se stala podnětem jedné současné teorie učení, rozvinuté kolektivem kolem Leontjeva a Galperina. Vygotskij řešil mnoho problémů z psychologie obecné, pedagogické, klinické a pracovní. Během krátkého života

(zemřel ve 38 letech) napsal více než 80 prací, z nichž některé dodnes čekají na zveřejnění. Jeho myšlenky jsou tak silné a stále aktuální, že se na ně odvolávají současní sovětsští odborníci. Jeho práce jsou po téměř třiceti letech překládány a opět vyvolávají diskuse a podněcují nej přednější světové psychology k úvahám (např. Piageta).

Vedle světlé postavy L. S. Vygotského je v sovětské i zahraniční psychologii známá osobnost S. L. Rubinštejna (1889—1960).

S. L. Rubinštejn patří k nejvýznamnějším sovětským psychologům a filosofům. U nás je dostatečně znám. Jeho hlavní práce byly přeloženy do češtiny nebo slovenštiny.

Největším jeho vkladem do obecné psychologie je rozpracování otázky determinace psychických jevů.

Vygotskij hovoří o dvou faktorech ovlivňujících rozvoj psychiky. Rubinštejn postupně tuto dvoufaktorovou determinaci překonává a prosazuje dnes už běžně uznávaný determinismus, podle něhož vnější příčiny působí přes vnitřní podmínky. Determinace psychických jevů v tomto pojetí je jen jedna — determinace vnějším světem. Je to však determinovanost dialektická. Realizuje se prostřednictvím vnitřních, subjektivních podmínek individua. Na základě takto pojaté determinace dochází Rubinštejn také k objasnění vztahu fyziologických a psychických procesů. Vedle některých psychologů, kteří přecenili Sečenovovo pojetí reflexní teorie a Pavlovovo učení o vyšší nervové činnosti, vymezil Rubinštejn pro tato učení v psychologii přesné místo. Psychické jevy podle něho představují novou svéráznou formu projevu fyziologických zákonitostí neurodynamiky. Psychické jevy se těmto zákonitostem podřizují, ale zároveň mají svou specifčnost, která se projevuje především ve vztahu mezi procesem poznání a činností.

V práci »Základy obecné psychologie« (1. vyd. 1940, 2. vyd. 1946), vyznamenané státní cenou, shrnul velké množství sovětského i zahraničního výzkumného materiálu. Rovněž zde vyjádřil zásadní kritiku různých psychologických a filosofických směrů z pozic marxismu-leninismu.

Z hlediska pedagogické psychologie jsou zajímavé poslední Rubinštejnovy práce, věnované problematice myšlení a jeho procesům — analýze, syntéze, abstrakci a zobecňování.

Význam S. L. Rubinštejna pro marxistickou psychologii je neobyčejně velký, neboť on to byl, který jí dal hluboké teoretické základy, utvořil z nich systém a ovlivnil všechny experimentální psychologické oblasti.

Jeho práce tak jako práce S. L. Vygotského zasahují do dnešní doby a přispěly k rozvoji základů marxistické dialektické psychologie.

Vedle aktivní činnosti různých psychologických laboratoří ve velkých ruských a ukrajinských městech rozvíjejí se ve 30. letech zároveň s rozvojem hospodářství, kultury a školství kolektivy psychologů ve Svazových republikách. Na přední místo mezi sovětské psychology se dostala skupina gruzínských psychologů z tbiliské akademie věd pod vedením D. N. Uznadzeho (1886—1950). D. N. Uznadze pracoval jako většina tehdejších experimentálních laboratoří převážně v oblasti psychologie vnímání. V souvislosti s výzkumem iluzí vnímání zaujala jej psychologie připravenosti subjektu vnímat a poznávat okolí určitým způsobem. Začal se hlouběji zabývat psychologíí postojů (ustanovka). Daná problematika se stala ústředním výzkumným objektem kolektivu gruzínských psycho-

logů dodnes, a řeší je v souvislosti se všemi psychickými funkcemi. Teorie postojů se zařadila do systému psychologie osobnosti a motivace její činnosti.

IV.

V souvislosti s řešením celospolečenského problému výchovy nové generace, nového společenského řádu zvýšila se pozornost k pedagogickým vědám. Značné nároky na pedagogické vědy se projevily i v pedagogické psychologii. V ní snad bylo vykonáno ve srovnání s ostatními oblastmi psychologie v Sovětském svazu nejvíce.

Středem pozornosti velkého kolektivu vědců se staly psychologické otázky vývoje dětské psychiky, věkových zvláštností dětí, psychologie vytváření kolektivu, úloha vnějšího prostředí při vytváření osobnosti dítěte, efektivita vyučování a jiné.

O výsledcích těchto rozsáhlých výzkumů obzvláště z let poválečných jsme dostatečně informováni z našeho tisku a z překladů nejdůležitějších a nejvýznamnějších prací. Pro pedagogickou psychologii jsou zajímavé výzkumy především v době kolem revoluce a v údobí před druhou světovou válkou, především široké tzv. pedologické hnutí, jež bylo těsně spojeno s užíváním testů.³⁾

Jak už jsme se zmínili v úvodu tohoto příspěvku, začalo užívání testů ještě v předrevolučním Rusku. Průkopníky testové metodiky byli Něčajev, Lange, Rossolimo aj. Někteří z nich se pokoušeli aplikovat na ruské děti inteligenční testy Binetovy, v té době na Západě již velmi užívané. Užívání těchto testů posuzovaly již předrevoluční sjezdy psychologů a pedagogů. Přestože někteří vytýkali testům nedostatečnou psychologickou fundovanost a převládající empirii («z hlediska psychologie nevíme, co tedy vlastně měří»), uživatelé testů, ať už to byli psychologové nebo psychiatři, jim přisuzovali především praktický význam. Testy dávaly objektivní ukazatele o jednotlivých pokusných osobách. Tyto ukazatele bylo možno určitým způsobem srovnávat. V tom byla jejich přednost.

Zprávy o výsledcích výzkumů z aplikace západních testů v Sovětském svazu byly kritické a ukazovaly na slabiny těchto testů. Testová metodika však dala podnět ke vzniku zvláštních a originálních metod především ve výzkumu schopnosti dětí a k měření jejich intelektuální úrovně v procesu učení.

Proto je nutno alespoň ve stručnosti zdůraznit některé cenné výsledky např. Lazurského. On a jeho spolupracovníci ve snaze sestavit testy, které by měřily zvláštní schopnosti dětí a jejich předpoklady pro osvojení určité látky, nejprve analyzovali chování dětí během normálního vyučování a stanovili psychologický význam různých předmětů pro navozování a rozvíjení jednotlivých psychických funkcí. Na základě analytického pozorování vypracovali experimentální vyučování, do něhož zařadili kritické etapy, v nichž měli žáci projevit dané psychické kvality. Lazurskij především sledoval vnímání, paměť, myšlení, vůli, emoce a představitivost. Podle projevu každé vlastnosti sestavoval pro jednotlivé

³⁾ Pedologie — věda o dětech: původně bylo její snahou komplexní zkoumání dítěte z hlediska psychologického, anatomicko-fyziologického a sociologického.

děti graf »individuálního projevu«, na němž se promítly všechny psychologické funkce sledovaného dítěte. Během výzkumu Lazurskij nabyl značných zkušeností a později mohl dát určitým schopnostem i charakteristiku (např. matematické schopnosti charakterizoval systematickostí a logickým myšlením, přesností a jasností, vysokou schopností zobecňovat, rychlým postřehem, schopností asociovat základní matematické vztahy s konkrétním materiálem, paměť pro čísla aj.).

Jinou metodu inspirovanou testy vytvořil známý psycholog Rossolimo. Jeho snahou bylo stanovit míru zaostávání dětí a jejich individuální rozdíly. Určil pět skupin psychologických procesů (vnímání, vůle, chápavost, paměť, asociační procesy, do nichž zařazoval představivost a myšlení). Každou skupinu reprezentovalo deset úkolů. Jejich plnění bylo zaznamenáváno do zvláštních tabulek. Výsledek záznamu ukázal tzv. psychologický profil dané osoby.

O analýzu předpokladů pro osvojování určitých vědomostí a dovedností na základě testové metodiky se západní psychologové pokoušejí až v posledních letech. Jsou to tzv. testy schopností, jejichž společným nedostatkem je stále patrná nízká psychologická analýza, o kterou se právě pokoušeli zde uvedení ruští psychologové.

Testovou metodou se ze známých psychologů zabýval též P. P. Blonskij, M. S. Bernštejn, A. M. Šubertová aj.

Po revoluci se výzkumná práce s testovými metodami nadále rozvíjela. Kulminačního bodu dosahuje kolem 30. let, v době svolání 1. pedologické konference (1927). Testových metod užívali i pracovníci v praxi. Založilo se sdružení moskevských testologů, zřizovaly se pedologické kabinety na dětských klinikách, školní laboratoře, psychotechnické kabinety aj. Přecenění masového a často neodborného užívání testů vedlo v praxi k chybám. Na chyby upozornila konference k otázkám prospěchu žáků, svolaná v r. 1927 lidovým komisariátem školství RSFSR. Konference se vyjádřila v závěrech i k testové metodice, k rozsahu jejího užívání ve školní praxi. Význam testů uznávala pouze v rámci experimentální práce, nikoli však pro masový účel.

K zásadním odpůrcům testové metodiky patřil K. N. Kornilov, M. J. Basov. Testovou metodu kritizovala i N. K. Krupská.

Kornilovova kritika byla zásadní. Podle něho musí být psychologické sledování čistě induktivní a testová metoda je pouze deduktivní. Hodnota každého testu spočívá tedy v tom, zda je výsledkem náhodného empirického pozorování, nebo zda je výsledkem široké experimentální práce.

Na jedné straně masové užívání často náležitě neověřených a nedostatečně vědecky fundovaných testů a na druhé straně přecenění testové metodiky pedagogickými psychology natolik, že odvrátili pozornost od vlastního psychologického výzkumu objektivních ukazatelů duševního vývoje dětí a od ostatních problémů, hrozilo pedagogické psychologii krizí. Proto v r. 1936 vyšlo známé usnesení ÚV KSSS »O pedologických úchylnkách v soustavě lidového vzdělání«. Ostrá a v mnohých případech správná kritika pedologie a její testové metodiky byla však spojena se zamítáním všeho, co pedagogická psychologie dosud vykonala. S neodborným užíváním testů byli odsouzeni nejenom původci zvláštních a originálních metod, ale byli zamítnuti i autoři, kteří charakterem své výzkumné práce vlastně ani pedology nebyli (jako např. L. S. Vygotskij).

Usnesení zastavilo dosavadní tematické zaměření výzkumů v oblasti pedagogické psychologie, v psychologii práce a konečně zastavilo činnost širokého hnutí psychotechniků.

Většina psychologů se začala zabývat problematikou procesu učení ve školních podmínkách a v rodině.

Po r. 1936 byla rozpracována nová výzkumná témata. V této souvislosti se rozvíjí řada speciálních odvětví pedagogické psychologie, která se těsně přimykají k metodikám předmětů: psychologie vyučování čtení, psaní, aritmetice, geometrii, zeměpisu, dějepisu atd.

Významným mezníkem v rozvoji sovětské psychologie je zařazení hlavního psychologického pracoviště — moskevského psychologického ústavu — do soustavy Akademie pedagogických věd RSFSR v r. 1944. Ústav se rozrůstal tak, že v současné době jsou v něm zastoupeny různé výzkumné oblasti psychologie (psychofyzologie, psychologie vnímání, myšlení, paměti, rozsáhlé je pracoviště pro psychologii dítěte a pro pedagogickou psychologii, v ústavu se řeší otázky inženýrské psychologie aj.). Během rozvoje sovětské společnosti vznikla rozsáhlá síť psychologických pracovišť, jejichž zřizování není zdaleka ukončeno.

Výzkumné práce v oblasti psychologie jsou prováděny v psychologickém ústavu AV SSSR, a kromě toho v psychologickém ústavu ministerstva školství USSR, v psychologické sekci filosofického ústavu AV SSSR, v psychologickém ústavu AV Gruz. SSR, v leningradském ústavu pedagogiky APV RSFSR, v defektologickém ústavu APV RSFSR, na katedrách a ústavech psychologie vysokých škol a v řadě dalších vědeckovýzkumných ústavů svazových republik a resortních ministerstev.

V.

Poválečná léta jsou nám velice blízká a známá. Naše psychologie navázala těsný kontakt s psychologii sovětskou, prožívala úspěchy a krize zároveň s ní.

Hodnotit jednotlivé etapy a úlohu autorit v nich je dnes ještě obtížné nejenom proto, že jde prakticky o současnost, ale především z toho důvodu, že je to etapa neukončená a stále se rozvíjející.

Nahromaděný konkrétní experimentální materiál z válečného, a hlavně potom z poválečného období nutil se dále zabývat teoretickými otázkami a rozvíjet systémy jednotlivých psychologických oblastí.

Středem pozornosti se stal princip teorie odrazu, znovu se přehodnocovala reflexní teorie a učení I. P. Pavlova o vyšší nervové činnosti. Léta kolem padesátého roku jsou nejcitlivějším údobím ve vývoji poválečné sovětské psychologie. Je to údobí v současnosti nejvíce kritizované za jednostranné a demagogické prosazování fyziologických zákonitostí činnosti mozku do všech psychologických oblastí a právě tak jako minulé údobí bechtěrevovské reflexologie je odsuzováno za praktickou likvidaci psychologie. Přes tyto zásadní nedostatky nelze souhlasit s odmítavým postojem k učení o vyšší nervové činnosti. Toto učení dalo systému psychologie materialistickou základnu a umožnilo úspěšně rozpracovat některé problémy, jež do této doby zůstaly na úrovni hypotéz a nepřesvědčivých výzkumů. Přispělo například k roz-

voji učení o determinaci psychických jevů; jeho princip signalizace se uplatnil v mnohých psychologických teoriích (např. v učení o řeči), metody výzkumu byly využity při sledování otázek temperamentu a typů a konečně plné uplatnění podnes nachází v klinické psychologii.

O významu teorie vyšší nervové činnosti a o jejím přecenění v oblasti psychologie pojednávala všesvazová konference k filosofickým otázkám fyziologie vyšší nervové činnosti a psychologie (1962). Konference vytvořila podmínky pro likvidaci zásadních nedostatků uplynulého období a pro rozvíjení všech oblastí psychologických věd.

Při hodnocení dané etapy je nutno konstatovat, že ty oblasti, v kterých se pracovalo, se rozvíjely velice intenzívně a bylo v nich dosaženo vynikajících úspěchů. Vznikly stovky původních prací k různým psychologickým problémům. Není náhodou, že jedna z nich (problémy psychického vývoje A. N. Leontjeva) získala jako druhá psychologická práce státní cenu.

Údobí padesátých let nezastínilo typickou vlastnost sovětských psychologů — diskuse, polemiky a často ostré výměny názorů na konferencích i na stránkách odborných časopisů. Jsou to diskuse k nej různějším psychologickým otázkám (problémy vědomí, teorie postojů, spojení psychologie s konkrétními úkoly pedagogické praxe, psychologie schopností a jejich výzkum na sovětských školách aj.). Nás zaujala diskuse, jež vznikla mezi psychologickými pracovníky o chápání psychologie osvojování a učení a nabyla vrcholu na 2. sjezdu sovětských psychologů v Leningradě (1963).

Zde se střetly názory dvou skupin sovětských pedagogických psychologů. Jedna skupina byla soustředěna kolem N. A. Menčinské a D. N. Bogojavlenského a druhá kolem A. N. Leontjeva a P. J. Galperina. Jejich rozdílné koncepce vznikly z různého přístupu k vědecké konkretizaci tezí o jednotě psychiky a činnosti a o reflexní podstatě psychické činnosti.

Menčinská a Bogojavlenskij se snažili prozkoumat proces osvojování vědomostí geneticky a všechny jevy učení v jejich vývoji. Kladli si za cíl objasnit nejen změny ve struktuře vědomostí, ale též změny v procesu učení, v nichž byly tyto vědomosti osvojeny. Jejich koncepce osvojování se opírala o reflexní teorii a za základní jednotku poznávacího procesu pokládali tito autoři asociaci. Úkolem psychologie osvojování bylo pak podle nich zjistit, jakým způsobem se tyto asociace a jejich soustavy tvoří a rozvíjejí během učení. Vývoj osvojování je pro Bogojavlenského a Menčinskou vývojem myšlenkových procesů — analýzy a syntézy a změny vztahu mezi nimi. Z hlediska rozvoje analýzy a syntézy dále autoři řeší otázku názornosti, abstrakce a zobecňování v procesu učení. Danou koncepci tito autoři rozpracovali na základě rozsáhlého pozorování učebního procesu v různých vyučovacích předmětech.

Hlavními odpůrci této koncepce, jak jsme výše uvedli, byli psychologové soustředění kolem Leontjeva a Galperina, kteří vznášejí k Bogojavlenskému a Menčinské četné připomínky. Jednak, že v jejich koncepci je proces učení redukován pouze na fyziologické mechanismy. Hledat jednotku procesu učení v oblasti fyziologických mechanismů pokládají za nesprávné, neboť tyto mechanismy jsou koneckonců základem každé duševní činnosti. Specifický charakter učení lze hledat

přímo ve vlastní činnosti subjektu, v níž se odráží její obsah, a která má určitou strukturu a vývoj. Středem psychologického výzkumu se má stát to, co žák dělá, co určuje vlastní proces vytváření asociací. Skupina Leontjevova razí novou koncepci psychologie učení, u nás již dostatečně známou z překladů, teorii interiorizace činnosti. Při objasnění tohoto procesu se opírají o Vygotského, který jej však chápal geneticky, zatímco naši autoři jej promítají do osvojování každé učební partie. Osvojování podle nich probíhá nejprve ve formě vnější, materializované činnosti a potom prostřednictvím verbalizace se »zvnitřňuje« — interiorizuje. Daný proces probíhá stále stejným směrem, i když jednotlivé etapy mohou být zkráceny nebo přeskočeny. Tím se tato koncepce rovněž liší od pojetí Menčinské a Bogojavlenského, kteří nepodávají jednotné vodítko pro organizaci učebního procesu. Teorie Leontjevova a Galperinova se v současnosti uplatňuje v teorii programovaného vyučování.

Diskuse mezi oběma směry byla postupně zastíněna pozorností pedagogických psychologů k novým problémům (programování vyučování, nové pojetí výuky jednotlivým předmětům, diferenciální psychologie, problémy schopností žáků aj.).

V posledních letech vykonala sovětská psychologie mnoho nového. Dnes není oblasti, která by nebyla v Sovětském svazu řešena. Zájem světové psychologie o výsledky její práce každým dnem stoupá. O autoritě, kterou má, svědčí obrovská návštěvnost při jednání mezinárodního psychologického sjezdu v Moskvě (1966), jehož se aktivně zúčastnili psychologové z celého světa.

Na závěr tohoto stručného přehledu důležitých etap ve vývoji sovětské psychologie můžeme konstatovat, že má slibné perspektivy dalšího rozvoje. Hluboký teoretický a koncepční přístup, vycházející z materialistického pojetí při řešení jednotlivých problémů, bohatý experimentální materiál, zkušenost a konečně tradiční otevřená výměna názorů, v níž se rodí a tříbí nové koncepce a výzkumy zároveň s vědomím pocitu odpovědnosti před lidem své země, kterým slouží, zaručuje úspěch ve světové psychologii v krátké budoucnosti.

Použitá literatura

- Bauer, R., *The New Man in Soviet Psychology*, Harvard University Press, Cambridge 1952.
- Bechtěrev, V. M., *Obščite osnovy reflexologii čeloveka*, Leningrad 1926.
- Blonskij, P. P., *Izbrannye psichologičeskie proizvedenija*, Moskva 1964.
- Bogojavlenskij, D. N., Menčinskaja, N. A., *Psichologija usvoenija znanij v škole*, Moskva 1959.
- Budilova, E. A., *Borba materializma i idealizma v ruskoj psichologičeskoj nauke*, Moskva 1960.
- Iz istorii ruskoj psichologii, red. M. V. Sokolov, Moskva 1961.
- Janoušek, J., *Odešel Sergej Rubinstein*, Československá psychologie, 1960, čís. 2.
- Jaroševskij, M. G., *Istorija psichologii*, Moskva 1966.
- Čelpanov, G. I., *Psichologija ili reflexologija*.
- K semidesjatiletiju so dňa roždennja L. S. Vygotskogo, Voprosy psichologii, 1966, čís. 6.
- Lange, N. N., *Psichologija*, Itogi nauki, izd. Mir.

- Lazurski, A., *Über das Studium der Individualität*, Leipzig 1912.
- Leont'jev, A. N., *Problémy psychického vývoje*, Praha 1966.
- Leont'jev, A. N., *Laureat Leninskoi premii*, Voprosy psichologii, 1963, čís. 3.
- Menčinskaja, N. A., *K probleme psichologii usvojenija znanij*, Moskva, Izvestija APN RSFSR, vyp. 61, 1954.
- Menčinskaja, N. A., *O koncepcii formirovanija umstvennyh dějstvij*, Voprosy psichologii, 1960, čís. 1.
- Nečajev, A. P., *Pamjati G. I. Rossolimo*, Žurnal nevropatologii i psichiatrii im. Korsakova, 1929, čís. 3—4.
- Pavlov, I. P., *Sebrané spisy*, díl III (1. a 2. část), díl IV, Praha 1953.
- Pešinová, H., Kněžď, V., *O jedné koncepci psychologie učení v Sovětském svazu*, Československá psychologie, 1963, čís. 3.
- Petrovskij, A. V., *Problemy psichologii v poslednich trudach P. P. Blonskogo*, Voprosy psichologii, 1964, čís. 3.
- Psichologičeskaja nauka na XVIII meždunarodom psichologičeskom kongresse*, Voprosy psichologii, 1966, čís. 6.
- Psichologičeskaja nauka v SSSR*, I. a II. díl, Moskva 1959, 1960.
- Rossolimo, G., *Merkfähigkeit mit Wiederkennen. Die »psychologischen Profile«*. Eine Methode von qualitativen psychologischen, Leipzig.
- Rubínštejn, S. L., *Filosofia i psichologija*, Voprosy filosofii, 1957, č. 1.
- Rubínštejn, S. L., *Voprosy psichologii myšlenija i principy determinizma*. Voprosy filosofii, 1957, čís. 5.
- Rubínštejn, S. L., *O myšleni i putach jeho issledovanija*, AN SSSR, 1958.
- Rubínštejn, S. L., *Principy i puti razvittja psichologii*, AN SSSR, 1959.
- Rubínštejn, S. L., *Bytí a vědomí*, Praha 1961.
- Rubínštejn, S. L., *Základy' obecné psychologie*, Praha 1964.
- Smirnov, A. A., *Leninskaja teorija otraze-nija i psichologija*, Voprosy psichologii, 1960, čís. 2.
- Smirnov, A. A., *Soviet Psychology and its Develoment*, Moskva 1966.
- Sokolov, M. V., *Voprosy psichologičeskoj teorii na russkich sjezdach po pedagogičeskoj psichologii*, Voprosy psichologii, 1956, čís. 2.
- Sokolov, M. V., *Kritika metody testov na russkich sjezdach po experimentaľnoj pedagogike*, Voprosy psichologii, 1956, č. 6.
- Ševarev, P. A., *Izučenie materiálnogo substrata psichičeskich procesov v issledovanijach sovetskich psichologov*, Voprosy psichologii, 1960, čís. 2.
- Teplov, B. M., *Bor'ba Kornilova v 1923—1925 za perestrojku psichologii na osnove marksizma*, Voprosy psichologii ličnosti Moskva, 1960.
- Těplov, B. M., *Sovetskaja psichologičeskaja nauka za 30 let*, Moskva.
- Tollingerová, D., *O vztahu myšlení a činnosti*, Acta universitat, PU, Psychologica, Olomouc 1961.
- Učenie I. P. Pavlova i filosofskije voprosy psichologii*, Moskva 1952.
- Filosofskije voprosy vysšej něrvnoj dějatel'nosti i psichologii*, Moskva 1963.
- Uznadze, D. N., *Psichologičeskije issledovanija*, Moskva 1966.
- Vygotskij, L. S., *Myšlenije i reč*, Moskva 1934.
- Vygotskij, L. S., *Razvittje vysšich psichičeskich funkcij*, Moskva 1960.

ГАНА ПЕШИНОВА

К ПЯТИДЕСЯТИЛЕТНЕМУ ЮБИЛЕЮ СОВЕТСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Автор статьи дает сжатый обзор развития некоторых проблем общей и педагогической психологии в Советском Союзе, стремясь подчеркнуть специфичность советской психо-

логии, которая исходила из достижений русских психологов и физиологов. Затем в статье описывается острая борьба за становление марксистской психологии в после-

волюционный период, выдвигается значение личности Л. С. Выготского и С. Л. Рубинштейна в деле развития марксистской психологии. В заключение автор приводит крат-

кое описание развития и отверждения педологического движения и развития педагогической психологии во время войны и после ее окончания.

HANA PEŠINOVÁ

FIFTY YEARS OF SOVIET PSYCHOLOGY

This contribution gives a brief outline of the development of some problems concerning general and pedagogical psychology in the Soviet Union. Its aim was to point out the specificicness of Soviet psychology, which was based on the knowledge gained by Russian psychologists and physiologists. It also points out the bitter struggle for a Marxist psycho-

logy in the post-revolutionary period, the significance of such personalities as L. S. Vogotski and S. L. Rubinstein in the development of Marxist psychology. Finally, a short survey is given about the development and condemnation of the pedological movement and about the development of pedagogical psychology during and after the war.